

Djelom *La "Belle Époque" e il tramonto dell'Impero Asburgico sulle rive dell'Adriatico (1902-1918)*. *Dagli atti conservati nell'Archivio di Stato di Trieste* autor je želio ispričati kako se odvijao politički, gospodarski i društveni život u trima provincijama Austrijskoga primorja od 1902. do kraja Prvoga svjetskog rata. Učinio je to kritičkom analizom dokumenata sačuvanih u Državnom arhivu u Trstu ne gubeći pritom iz vida cjelokupan kontekst razvoja Austro-Ugarske. Iako knjigom dominira politička povijest, autor nije propustio oslikati gospodarske procese unutar Monarhije tijekom razdoblja koje knjiga obrađuje. Najveća je prednost i nedostatak ovoga djela u tome što se temelji na istraživanju u jednom arhivu. Zasigurno je autor, obradivši gomilu arhivske građe pohranjene u Trstu, budućim istraživačima uvelike olakšao istraživanja toga arhiva. Međutim, upravo zbog isključive orijentacije na jednu arhivsku građu, teško je dobiti cjelokupnu sliku odvijanja procesa na području Austrijskoga primorja, naročito prilikom pokušaja analize odnosa Beča kao središta i Trsta, odnosno Austrijskoga primorja kao periferije Monarhije. Sveukupno gledano, zbog autorova truda te opsežnosti i raznolikosti tema koje pokušava objediniti, ovo djelo svakako pridonosi istraživanju austro-ugarske povijesti te potiče na daljnja istraživanja toga dinamičnoga povijesnog razdoblja.

Nikša Minić

Petra Kavrečić, *Turizam v Austrijskem primorju: zdravilišča, kopaljšča in kraške jame (1819-1914)*, Presojanja – zgodovinske razprave 5, Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015., 378 str.

Znanstvena monografija Petre Kavrečić, docentice na Fakultetu za humanističke studije i na Fakultetu za turizam te istraživačice Znanstveno-istraživačkoga centra na Sveučilištu u Primorskoj u Kopru, rezultat je istraživanja provedenoga u okviru izrade doktorske disertacije *Zgodovina turizma v Avstrijskem primorju (1819-1914): kopaljški, zdraviliški, jamski in gorski turizam (Povijest turizma u Austrijskom primorju [1819. – 1914.]: kupališni, lječilišni, spiljski i planinski turizam)*. Reprezentativno izdanje, opremljeno potrebnom znanstvenom i stručnom aparaturom te atraktivnim ilustracijama, a široj javnosti dostupno i u internetskoj inačici Založbe Univerze na Primorskem,

dragocjen je prilog povijesti turizma. Uz bogatu arhivsku građu (Arhiva Republike Slovenije u Ljubljani, državnih arhiva u Gorici, Trstu, Pazinu i Rijeci, Instituta za istraživanje krasa ZRC SAZU u Postojni te Pokrajinskoga arhiva u Kopru), autorica je istražila i dostupnu periodiku te recenatna teorijska djela vodećih svjetskih autora. Razvoj modernoga turizma na nekadašnjem Austrijskom primorju analizirala je u širem europskom i mediteranskom kontekstu, koristeći se metodološkim instrumentarijem ekonomske povijesti, kombinirajući pritom kvantitativne statističke podatke s kvalitativnim istraživanjem, koje je obuhvatilo tehničke i tehnološke, ekonomske, političke i kulturne aspekte turističkoga razvoja. Komparativna analiza razvoja prvih turističkih odredišta na sjevernom Jadranu uključila je tako i funkcije pojedinih razvojnih čimbenika u konsolidaciji specifičnih oblika turizma, koji su se razvijali na Austrijskoj rivijeri u drugoj polovini 19. stoljeća do Prvoga svjetskog rata.

Uvodno poglavlje („Turizam kot ekonomski in socialni pojav – zgodovinska perspektiva“, 19-30) prvoga dijela knjige („Zgodovina turizma“, 17-78) donosi teorijski okvir istraživanja turizma kao ekonomskoga i društvenoga fenomena iz povijesne perspektive, uz definicije ključnih pojmova i vrlo iscrpan pregled relevantne literature (u kojem je ukazano i na manjkavosti dosadašnjih lokalnih znanstvenih pristupa). U sljedećem su poglavlju („Prototurizam«... Kasnejše Avstrijsko primorje“, 31-44) predstavljeni lokalni prvobitni oblici „prototurizma“, hodočašća i *Grand Toura* u predindustrijsko doba, nakon čega slijedi detaljna rekonstrukcija početaka modernoga turizma u Europi krajem 18. stoljeća, promatranih u kontekstu posljedica industrijske revolucije i tehnološke modernizacije, koja je uključila i razvoj prometne infrastrukture i mreže pomorskih i željezničkih veza („Moderni turizam v Evropi in Sredozemlju“, 45-60). Ukazano je da je, osim gospodarskih, moderni turizam otvorio nove kulturne i društvene dimenzije, tako da je demokratizacija nekad elitnih oblika zabave i dokolice omogućila i građanskom i radničkom sloju uživanje u čarima turizma.

Autorica je prvo obradila ponovno otkrivanje blagodatni ljekovite vode (termalnoga, zdravstvenoga i kupališnoga turizma) u zapadnoj Europi, a nakon toga i na području sjevernoga Jadrana. Razvoj termalnoga turizma u Sloveniji (Rogaška Slatina, terme Dobrna, Dolenjske i Rimske toplice) analiziran je u kontekstu procvata termalnoga turizma u Europi u 18. i početkom 19. stoljeća, kada se, nakon pionirskih pothvata u Velikoj Britaniji u 17.

stoljeću (Bath), razvijaju aristokratska lječilišta Montecatini, Salsomaggiore, Baden-Baden, Karlsbad, Bad Gastein i Ischl. Nakon vrlo detaljnoga pregleda širenja mode kupališnoga turizma krajem 18. stoljeća od Brightona, Sjevernoga i Baltičkoga mora do francuske i talijanske Rivijere, obrađen je i razvoj prvih zdravstveno-kupališnih destinacija na Jadranu (Opatija, Grado i Portorož), uza statističke podatke i o ostalim lječilištima i kupalištima Austrijske rivijere. Počeci alpinizma, planinskoga i spiljskoga turizma u Europi i Sloveniji istraženi su u kontekstu Rousseauova romantičarskog pokreta povratka prirodi u 18. stoljeću, uz pregled razvoja destinacija u Švicarskoj, Francuskoj, Italiji i Austro-Ugarskoj. Uz prvi skijaški centar u Bohinju, posebno se spominje spiljski turizam, koji se najprije razvio u Sloveniji, a obilazak jama (Postojnske, Škocjanske, jame Vilenica) bio je posebna atrakcija. Analiza čimbenika i konstanta koje su u industrijsko doba liberalnih ideja, napretka znanosti i kulture, modernizacije i urbanizacije tijekom 19. stoljeća utjecale na razvoj modernoga turizma u Europi i u tadašnjem Austrijskom primorju („Dejavniki in stalnice razvoja modernega turizma“, 61-78) uključila je prometnu revoluciju i širenje moderne turističke infrastrukture, utjecaj medicinskoga diskursa i liječničkih preporuka u stvaranju novih lječilišta, važnost tiska (prvih turističkih vodiča, magazina i razglednica) u turističkoj promociji, urbanizaciju i pojavu slobodnoga vremena uslijed povećanja životnoga standarda, ulogu javnoga i privatnoga poduzetništva te razvoj turističkih agencija i posrednika.

Drugi dio knjige bavi se počecima razvoja modernoga turizma na nekadašnjoj Austrijskoj rivijeri, području krunovine Austrijsko primorje („Avstrijsko primorje: začetki in razvoj modernega turizma“, 79-278), prateći razvoj najuspješnijih termalnih i morskih, zdravstvenih i kupališnih odredišta. Fenomen razvoja termalnoga turizma detaljno je obrađen u poglavlju „Toplice sv. Štefan“, posvećenom jednom od prvih istarskih lječilišta, današnjim Istarskih toplicama (85-102). Navodi se da su u ljekovitosti tamošnje vode još u antici slobodno uživali i domaćini i stranci. Autorica spominje povijesne izvore koji svjedoče o zdravstvenim učincima izvora, što je potvrđeno i kemijskom analizom vode 1807. koju su proveli vlasnici izvora, obitelj Gravisi iz Kopra. Nakon toga je izgradnja osnovne infrastrukture omogućila razvoj lječilišta, a još jedna analiza vode iz 1822. utvrdila je ljekovito djelovanje kod kožnih, ginekoloških i reumatskih oboljenja. Termalna voda uskoro je otkrivena i u Izoli, gdje su se kupanjem ili pijući termalnu vodu,

odnosno blatnim oblozima liječile kronične bolesti, reumatizam i hemoroidi, ali i želučane i histerično-melankolične tegobe. Prvo zdravstveno izvješće o uspješnim ozdravljenjima lječilišta Sv. Stipan iz 1858. omogućilo je i prikupljanje statističkih podataka, a tu obvezu, kao i financijski teret obnove termi preuzeo je 1872. njihov novi vlasnik Antonio Bertetich iz Oprtlja. Analiza statistike s početka 20. stoljeća omogućava uvid u dinamiku porasta dolazaka, dužinu boravaka i strukturu gostiju toplica koje su do danas zadržale svoju primarnu lječilišnu funkciju.

Sljedeće poglavlje „Na morju“ (103-224) bavi se razvojem destinacija kupališnoga turizma na Austrijskoj rivijeri u drugoj polovini 19. stoljeća: Opatije, Grada i Portoroža. Ukazuje se da su počeci razvoja modernoga turizma u Austrijskom primorju, koje je omogućio razvoj prometne infrastrukture, bili vezani za zdravstvene učinke morske vode koje je otkrila medicina, ali ih je kao lječilišnu praksu i modu popularizirala aristokracija. Autorica podsjeća na važnu ulogu Društva južnih željeznica u poticanju i promociju lječilišnoga turizma u Opatiji, potkrepljujući prikaz razvoja prve destinacije zdravstvenoga turizma na Jadranu pomno istraženim arhivskim izvorima i statističkim podacima, koji su omogućili i analizu strukture gostiju, boravaka i objekata. Grado, „austrijsku Nicu“, lokalne su vlasti nastojale popularizirati kao zimsko klimatsko lječilište posebno pogodno za djecu i mlade, a analizirana izvješća o radu morskoga lječilišta od osnivanja 1874. do 1887. ukazuju na njegovu uspješnost u liječenju malih škrofuloznih i rahitičnih bolesnika. Iz obimne dokumentacije koju je istražila autorica i koja uključuje pravila njege, liječenja i prehrane, saznajemo tako da su mališani u svrhu bržega ozdravljenja navečer, uz govede pečenje, dobivali i čašu dobrog crnog vina! Ulaganja u turističku infrastrukturu, uređenje kupališta i hotelskoga kompleksa, uz promidžbene aktivnosti i pozitivno očitovanje nadležnih povjerenstava pridonijeli su stvaranju slike elitnoga lječilišnoga kupališnoga odredišta, tako da je do početka Prvoga svjetskog rata Grado imao već 35 hotela, a o porastu broja gostiju svjedoče i analizirani statistički podaci. I Portorož se počeo razvijati kao destinacija zdravstvenoga turizma 1879., nakon što je piranski liječnik Giovanni Lugnani počeo reumatičnim bolesnicima prepisivati slanu vodu kao lijek. Na njegovu je inicijativu Društvo piranskih solana 1885. preuredilo pogone za preradu soli u eksperimentalno lječilište s 10 soba, 10 kada i kabinama za presvlačenje. Nakon što su već 1885. zabilježena uspješna ozdravljenja reumatičara

uz pomoć slane vode i blata, nadležno je namjesništvo u Kopru izdalo 1887. dozvolu za otvaranje kupališta za zdravstvene namjene. Uz očite koristi kupanja u moru, liječnici su ukazivali i na blagodati morskoga zraka u liječenju brojnih bolesti, tako da je 1897. car proglasio Portorož lječilištem. Lječilišno povjerenstvo i Društvo za uređenje mjesta brinuli su se da se odrede i poštuju higijenske norme i pravila ponašanja, ali i da se Portorož odgovarajuće promiče te da se ulaže u turističku infrastrukturu, o čemu svjedoči analizirana arhivska građa. Tako je 1911. u Portorožu bilo već 20 hotela, pansiona i sanatorija te 47 vila, a investicije je pratio i porast broja gostiju. Uz analizu podataka iz austrijskih statističkih godišnjaka, koji omogućuju uvid u broj i strukturu gostiju te dužinu boravka u morskim lječilištima na Austrijskoj rivijeri, autorica poglavlje zaključuje pregledom čimbenika koji su utjecali na razvoj modernoga turizma na sjevernom Jadranu: od važnosti medicinskoga diskursa i preporuka liječnika koji su ukazivali na blagodati primorske klime i morskih kupki u liječenju pojedinih bolesti, preko prometne infrastrukture (razvijene mreže parobrodskih i željezničkih veza) kao nužnoga preduvjeta i za razvoj turizma, javnih i privatnih investicija te zakonodavstva koje ih je poticalo, do uspješnih promotivnih aktivnosti na svim razinama: od lokalnih udruga i društava do državnih ministarstava, organizacija i povjerenstava, pri čemu su posebnu ulogu imali tiskani materijali – vodiči, časopisi, reklamni plakati, brošure i razglednice.

Posebno je poglavlje („Pod zemljo“, 225–260) posvećeno spiljskom turizmu, najstarijem obliku turističke aktivnosti u Sloveniji, uz prikaz turističkoga razvoja jame Vilenica te Škocjanske i Postojnske jame kroz iscrpnu analizu putopisa i putnih dnevnika brojnih europskih istraživača. Autorica je poglavlje dodatno obogatila statističkim podacima o posjetima Postojnskoj jami do Prvoga svjetskog rata te analizom činitelja razvoja modernoga turizma u kraškim spiljama: modernizacije prometa i izgradnje Južnih željeznica, što je pridonijelo i razvoju izletništva, kao i pojave vodiča i publikacija koje su opisivale kraške fenomene. Prva turistička društva, privatni investitori i javne ustanove zajednički su ulagali u razvoj infrastrukture i promociju, što je rezultiralo uspješnim razvojem spiljskih destinacija.

U „Zaključku“ (279–293) autorica navodi da ju je na pisanje monografije o specifičnostima razvoja moderne turističke djelatnosti na nekadašnjem Austrijskom primorju kroz rekonstrukciju i analizu nastanka najvažnijih destinacija naveo nedostatak lokalnih istraživanja te sintetizira rezultate

istraživanja iz prethodnih poglavlja, ističući još jednom važnost sinergijskoga djelovanja prirodnih i kulturnih, infrastrukturnih i institucijskih, medicinskih i promotivnih čimbenika u razvoju turizma na sjevernom Jadranu. Zaključuje da je njezino istraživanje pokazalo da su se analizirana turistička odredišta u fazi razvoja modernoga turizma uspješno pozicionirala na tržištu te da su turistički trendovi uglavnom slijedili europsku modu. Na uspješan razvoj turističke djelatnosti posebno su utjecala ulaganja u infrastrukturu na državnoj i lokalnoj razini, kao i privatne investicije. Prometna dostupnost i promotivne aktivnosti pridonijele su atraktivnosti destinacija koje su se razvile prvenstveno zbog prirodnih prednosti i medicinskih istraživanja. Uspješan je razvoj prekinuo Prvi svjetski rat, čiji je završetak donio i nove državne granice. Prilozi u nastavku („Priloge“, 295-310) uključuju statističke podatke o broju posjetitelja u toplicama Sv. Stipan, Opatiji, Gradu i Portorožu, Velom i Malom Lošinju, Lovranu te Postojnskoj jami. Slijede sažeci na slovenskom i engleskom jeziku (311-327). Iako je tema razvoja turizma na sjevernom Jadranu već obrađivana, ova vrijedna monografija predstavlja iznimno kvalitetan prinos povijesti turizma jer donosi obilje novih podataka iz obrađene arhivske građe i relevantne literature, ali i novu, komparativnu perspektivu koja regionalni turistički razvoj promatra u europskom kontekstu i u transnacionalnoj perspektivi. Zahvaljujući inovativnom pristupu, atraktivnoj opremi izdanja i zanimljivim ilustracijama, predstavljeni rezultati istraživanja bit će zanimljivi ne samo stručnoj javnosti, već i svim čitateljima koje zanima povijest turizma.

Nataša Urošević

Ervin Dubrović, Francesco Drenig. *Contatti culturali italo-croati a Fiume dal 1900 al 1950*, Monografie XII, Rovigno: Centro di ricerche storiche, Rovigno / Unione italiana, Fiume / Università popolare di Trieste, 2015., 205 str.

Nakon izložbe *Drenig – talijansko-hrvatski kulturni dodiri 1900. – 1950.*, koja je krajem 2013. održana u Muzeju grada Rijeke i početkom 2014. u Muzeju grada Trsta – Civici Musei di Trieste, u Palači Gopcevich, objavljena je i knjiga kao dvanaesto djelo u seriji *Monografie*, u suizdanju Centra za povi-